

Геополітичні виклики та стратегічні пріоритети у відносинах України з ЄС і НАТО

Ольга М. Джигора ¹ *

¹ Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна). Доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, к. е. н., доцент.

* Автор-кореспондент, e-mail: kebpuu_dom@ztu.edu.ua

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

Дослідницька

отримана:

28 липня 2024 р.

переглянута:

31 серпня 2024 р.

прийнята:

13 вересня 2024 р.

опублікована

онлайн:

30 вересня 2024 р.

Авторське право

© 2024 автора

Цей твір

ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0).

DOI: [10.70651/3041-2498/2024.1.05](https://doi.org/10.70651/3041-2498/2024.1.05)

У статті проаналізовано основні засади функціонування регіональної системи відносин у Європі, заснованої на Гельсінських угодах 1975 р., визначено тенденції її розвитку та фактори ослаблення, напрямки можливої трансформації. Як зазначається, передбачається збереження основних принципів інституційних основ існуючої системи в Україні, водночас акценти робляться на необхідності зміцнення заходів довіри, невтручання у внутрішні справи та прагматизм відносин між основними учасниками. Відновлення України буде довгим і дорогим та вимагатиме узгоджених міжнародних зусиль. Процес відновлення, що частково визначається програмою вступу країни в ЄС, включатиме не тільки фізичне відновлення країни, а й реінтеграцію українського суспільства. Грунтуючись на досвіді, накопиченому особливо на Балканах з 1990-х рр., ОБСЄ може зробити значний внесок у відновлення України, допомагаючи інститутам країни орієнтуватися у складностях реінтеграції та вступу до ЄС. Показано доцільність такої адаптації у зв'язку з формуванням в українському суспільстві, що страждає від повномасштабної військової агресії росії, що розпочалася 24 лютого 2022 року, чіткого запиту на стабільну післявоєнну фінансову безпеку. Щоб у мирний час підтримувати оптимальне співвідношення між військовими та економічними засадами національної безпеки на рівні, що гарантує надійний захист життєво важливих інтересів держави та забезпечує стійкість функціонування національної економіки в умовах економічної та військової агресії росії, дуже важливо Україні приділити особливу увагу забезпечення військово-економічної безпеки. Розкрито зміст та особливості основних підходів політики ЄС, спрямованої на поліпшення параметрів економічної безпеки України до досягнення трьох пріоритетних цілей Євросоюзу на період до 2030 року. У контексті забезпечення фінансової якості охарактеризовано сучасні інституційні компоненти поточного розвитку ЄС в порівнянні з Україною. З урахуванням сучасних європейських практик активізації фінансової динаміки та пропозицій міжнародних інституцій з післявоєнного відновлення України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

європейська інтеграція, відновлення України, соціальний розвиток, реінтеграція, вступ до ЄС, безпека України, політика.

e-ISSN 3041-2498

Public Management and Policy

<https://www.eu-scientists.com/index.php/pmap>

Geopolitical challenges and strategic priorities in Ukraine's relations with the EU and NATO

Olha Dzhyhora 1*

¹ Zhytomyr Polytechnic State University (Ukraine). Associate Professor of the Department of National Security, Public Management and Administration, PhD in Economics, Associate Professor.

* **Corresponding Author**, e-mail: kebpua_dom@ztu.edu.ua

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

Received:

28 July 2024

Revised:

31 August 2024

Accepted:

13 September 2024

Published online:

30 September 2024

Copyright © 2024 by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

DOI: [10.70651/3041-2498/2024.1.05](https://doi.org/10.70651/3041-2498/2024.1.05)

The article analyzes the main principles of the functioning of the regional system of relations in Europe, based on the Helsinki Agreements of 1975, identifies the trends of its development and weakening factors, directions of possible transformation. As noted, it is assumed that the main principles will be preserved. Institutional foundations of the existing system in Ukraine, at the same time emphasis is placed on the need to strengthen trust measures, non-interference in internal affairs and pragmatism of relations between the main participants. The recovery of Ukraine will be long and expensive and will require concerted international efforts. The recovery process, which is partly determined by the country's accession program to the EU, will include not only the physical recovery of the country, but also the reintegration of Ukrainian society. Based on the experience accumulated especially in the Balkans since the 1990s, the OSCE can make a significant contribution to the recovery of Ukraine by helping the country's institutions navigate the complexities of reintegration and accession to the EU. The expediency of such adaptation is shown in connection with the formation of a clear demand for stable post-war financial security in Ukrainian society, which is suffering from the full-scale military aggression of Russia, which began on February 24, 2022. In order to maintain the optimal balance between the military and economic foundations of national security in peacetime at a level that guarantees reliable protection of the vital interests of the state and ensures the stability of the functioning of the national economy in the face of economic and military aggression by Russia, it is very important for Ukraine to pay special attention to ensuring military and economic security. The content and features of the main approaches of the EU policy aimed at improving the parameters of Ukraine's economic security to the achievement of the three priority goals of the European Union for the period up to 2030 are revealed. In the context of ensuring financial quality, the modern institutional components of the current development of the EU in comparison with Ukraine are characterized. Taking into account modern European practices of intensification of financial dynamics and proposals of international institutions for the post-war recovery of Ukraine.

KEYWORDS

European integration, restoration of Ukraine, social development, reintegration, accession to the EU, security of Ukraine, politics.

1. Вступ

Європейські відносини протягом останніх століть багато в чому визначали світову політику. Ця тенденція продовжилася і в другій половині ХХ ст., коли відносини двох наддержав – СРСР та США надавали вирішальний вплив на світову політику. У 1970-х гг. остаточно склалася регіональна («Гельсінська») система відносин, її основою став Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаний у липні-серпні 1975 р. представниками 33 країн Європи, Канадою та США. Угоди визначили принципи відносин та взаємодії держав у трьох сферах («кошиках»): політичної, торговельно-економічної, гуманітарної. Прийняття Заключного акту стало апогеєм розрядки міжнародної напруженості та сприяло зміцненню економічного співробітництва СРСР із країнами Заходу. Зокрема, на європейський ринок активно поставлялися енергоносії із Радянського Союзу та поступово склалася міцна система взаємодії цьому напрямі [1].

Після розпаду світової системи соціалізму та СРСР саме принципи Гельсінкі стали наріжним каменем формування оновленої системи відносин у регіоні, контури якої політики того часу спробували визначити у Паризькій хартії НБСЄ для нової Європи у 1990 р. Як було підкреслено у документі, «ера конфронтації та розколу Європи закінчилася. Ми заявляємо, що відтепер наші стосунки ґрунтуватимуться на взаємній повазі та співпраці. Європа звільняється від спадщини минулого. Хоробрість чоловіків і жінок, сила волі народів і міць ідей Гельсінського Заключного акту відкрили нову епоху демократії, миру та єдності в Європі [2].

На превеликий жаль, в ХХІ столітті, найбільш актуальним питанням знову стало питання – «війни та світу». На нашу думку, основною причиною даної проблеми є системна криза людської цивілізації. З 2014 р. Росія веде війну проти України. До 24 лютого 2022 р. вона носила характер конфлікту в «сірій зоні», в якому Кремль використав для досягнення своїх цілей весь арсенал гібридної та звичайної зброї. Після цього конфлікт переріс у повномасштабну війну із застосуванням звичайних збройних сил, який Москва називає «спеціальною військовою операцією». На момент написання статті десять років гібридної і майже два з половиною років справжньої війни супроводжувались величезними втратами. Відповідно до Швидкої оцінки збитків та потреб на відновлення, проведеної у березні 2024 р. спільно з Світовим банком, владою України, Європейським союзом (ЄС) та Організацією Об'єднаних Націй (ООН), потреби Україна у відновленні оцінюється приблизно в 500 млрд доларів США [3].

2. Огляд літературних джерел

Ряд відомих наукових праць, в яких розкриваються принципи, підходи та специфіка реалізації сучасної фінансової політики країн Європейського Союзу, належать Л. ван дер Маасену [4] та Zweers та інші [5]. Українські вчені В. Геєць, В. Близнюк та О. Никифорок [6] у своєму науковому дослідженні обґрунтували актуальні аспекти політики соціальної якості, яку доцільно впроваджувати Україні в післявоєнний період її розвитку. Дослідники Л. Мельник, М. Паталонг та О. Сидорчук стверджують, що такі організації допомагають урядовим органам аналізувати певні явища, прогресувати в реформах, а також лобювати інтереси України в світі. Експерт Міжнародного центру перспективних досліджень О. Татаревський також підтримує цю позицію, наголошуючи на тому, що неурядові організації та аналітичні центри є найкращими лобістами завдяки своїм знанням та стандартам, які дозволяють ефективно аналізувати проблеми та пропонувати якісні рішення [6]. Вони проводять аналітичні дослідження, розробляють проекти та інформують громадян про можливості та переваги співпраці з ЄС, а також сприяють покращенню ситуації з безпекою в регіоні [7]. Враховуючи вищевикладене, мета дослідження полягає в освітленні основних підходів новітньої політики ЄС, спрямованих на поліпшення параметрів соціальної якості у розвитку держав-учасників, та з'ясування напрямів адаптації відповідного європейського досвіду до реалій України.

3. Постановка завдання

Метою дослідження є визначення стратегічних пріоритетів у відносинах України з ЄС і НАТО, та виокремлення геополітичних викликів.

4. Методи та матеріали

Основними джерелами інформації дослідження є наукові праці вчених в напрямку політології, інтернет матеріали та дослідження автора. Методи дослідження – аналіз наукової, науково-популярної літератури, геополітичне спостереження, синтез понятійних визначень, системний аналіз даних дослідження та висновки і рекомендації.

5. Результати та обговорення

Геополітичні пріоритети координуються ходом історичних подій і часто суперечать один одному. При цьому у світовій політиці діють довгострокові тренди, які істотно впливають і на самі пріоритети, і на геополітичне суперництво, і на формування нового глобального світоустрою [11]. Новий порядок після Першої і Другої світових війн складався суперечливо і важко. Малі держави Європи створювали проблеми, оскільки не соромилися захоплювати сусідні території. На превеликий жаль, в XXI столітті, найбільш актуальним питанням знову стало питання – «війни та світу». На нашу думку, основною причиною даної проблеми є системна криза людської цивілізації. З 2014 р. Росія веде війну проти України. До 24 лютого 2022 р. вона носила характер конфлікту в «сірій зоні», в якому Кремль використав для досягнення своїх цілей весь арсенал гібридної та звичайної зброї. Після цього конфлікт переріс у повномасштабну війну із застосуванням звичайних збройних сил, який Москва називає «спеціальною військовою операцією». На момент написання статті десять років гібридної і майже два з половиною років справжньої війни супроводжувались величезними втратами. Відповідно до Швидкої оцінки збитків та потреб на відновлення, проведеної у березні 2024 р. спільно з Світовим банком, владою України, Європейським союзом (ЄС) та Організацією Об'єднаних Націй (ООН), потреби України у відновленні оцінюються приблизно в 500 млрд доларів США.

Україна почала шлях євроінтеграції з моменту незалежності і у 2022 році Україна подала заявку на пришивдшений Вступ до ЄС. Незважаючи на специфічні для України проблеми, включаючи необхідність одночасного вирішення завдань з реінтеграції суспільства та підготовки країни до вступу у ЄС, в своїй сукупності наголошують на актуальності для неї досвіду НАТО. Дана організація відіграла важливу роль у повоєнному відновленні Західних Балкан, у процесах вступу країн цього регіону та Балтії до ЄС, а в більш широкому значенні – у процесі соціалізації розташованих «на схід від Відня» держав у рамках європейської та євроатлантичної системи цінностей [12].

Реагуючи на військову агресію РФ, з початку війни та на кінець жовтня 2022 року Європейський Союз ввів у дію вісім пакетів санкцій, зокрема, щодо імпорту російських енергоресурсів і визначених видів сировини. Водночас, введені санкційні заходи у сфері торгівлі та ціноутворення зумовили нові виклики для макроекономіки та соціальної стабільності Євросоюзу. Офіційна статистика та соціологічні опитування фіксують прискорення негативної динаміки по-споживчим цінам, за даним Євростату, у вересні 2024 року економічні настрої в ЄС погіршуються вже шостий місяць поспіль. Фактичний річний рівень споживчої інфляції у вересні 2024 року досяг 10,9 % у ЄС-27 та 9,9 % – у євросоні, тоді як роком раніше ці показники становили лише 3,6 % та 3,4 % відповідно. Імовірним наслідком такої стрімкої інфляції стане скорочення реальних доходів і купівельної спроможності населення, а песимістичні очікування бізнес-середовища передбачають вірогідне загострення проблем безробіття та бідності в ЄС. Війна загрожує колосальними економічними втратами і для України: оцінки Міністерства економіки України, скорочення реального ВВП держави у I кварталі поточного року порівняно з аналогічним за період 2021 року досягло 27,2 %. Згідно з оновленим прогнозом Світового банку загалом за підсумками 2024 року реальний ВВП України може скоротитися на 25% [13].

Ці прогнози зроблено з урахуванням військово-економічного шоку, що нині переживає Україну у т. ч. – масштабів знищення її виробничих потужностей, втрат сільськогосподарських угідь і врожаю, а також різкого зменшення робочої сили (вже понад 14 млн українців стало біженцями чи вимушеними внутрішніми переселенцями). За оцінками Світового банку, потреби у відновленні та реконструкції інфраструктурного, виробничого та соціального секторів України становлять не менше 350 млрд дол. США, що в 1,5 раза перевищує ВВП країни за 2021 рік (рис. 1). За альтернативними оцінками, загальні витрати на реконструкцію складуть від 750 млрд до 1,1 трлн дол. США, або приблизно 500-700% ВВП України за 2019 рік. При цьому в Україні

у 2024 році очікується щонайменше 2-кратне зростання бідності і вище – за умови ескалації війни та ослаблення енергетичної та продовольчої безпеки України [14].

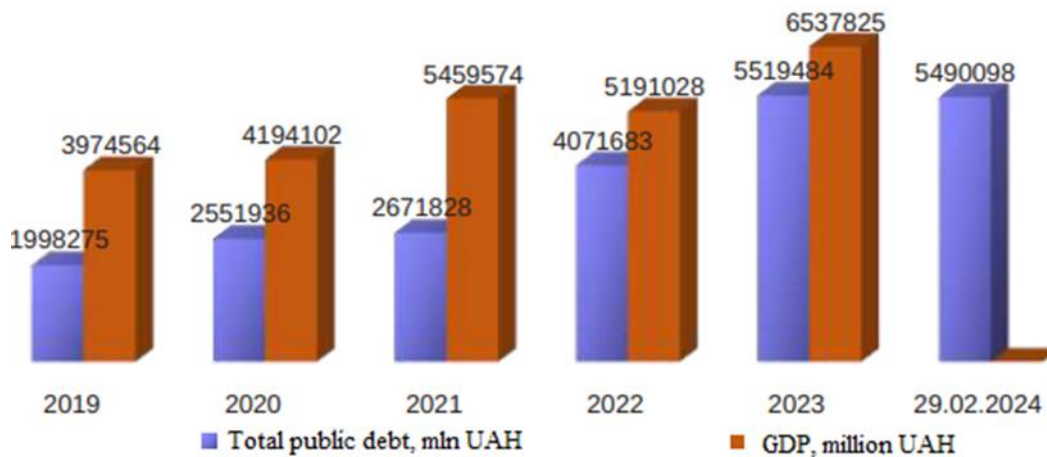

Рис. 1. Динаміка сукупного державного боргу і ВВП України (млн грн)

Джерело: сформовано автором за даними дослідження та спостережень (2009–2024 рр.).

Нинішню ситуацію в ЄС, пов'язану з різким зростанням споживчих цін та значним відставанням темпів зростання зарплат від темпів інфляції, експерти вже назвали європейською «кризою вартості життя» (Cost-of-living crisis). Проте як показують розрахунки Центру моніторингу процесів конвергенції в ЄС (EU Convergence Monitoring Hub), що функціонує при Європейському фонді для покращення умов життя та праці (Єврофонд), за останні десятиліття Євросоюз досяг висхідної конвергенції – покращення показників країн – членів ЄС поряд із скороченням відмінностей між ними як в економічному, так і в соціальному вимірах. Почати рух у цьому напрямі Україні доцільно із втілення рекомендацій Міжнародних асоціацій, згідно яких Україні насамперед необхідно визначити власне бачення бажаних змін у процесі євроінтеграції, сформулювати відповідні критерії та з'ясувати, які підходи політики ЄС (і загалом країн розвинуеного Заходу) можуть виявитися найбільш доцільними для цього [15]. Формулювання національного бачення бажаних соціальних змін та його інституційне втілення мають бути в числі перших завдань післявоєнної політики України, орієнтованої на забезпечення якості життя [16]. Практика багатьох країн доказує, що саме економічна безпека є необхідною, хоча й недостатньою, враховуючи інституційні, демографічні, екологічні та інші аспекти, умовою забезпечення соціальної якості життя. Європі доведеться подвоїти поточний рівень і темпи допомоги Україні в 2024 році (рис. 2).

Рис. 2. Допомога Україні у відсотках до ВВП

Джерело: сформовано автором за даними дослідження World Bank.

Реінтеграція була постійним завданням для України з моменту поразки росії під Києвом у перші місяці війни і стала ще важливішою після успішного контрнаступу українських військ восени 2022 р. та наступу на курську область. Потреби у відновленні звільнених районів значні. Серед них розмінування та ліквідацію шкоди довкіллю, надання соціально-психологічної допомоги постраждалим групам населення, поверненню та реінтеграції біженців та внутрішньо переміщених осіб, боротьбу з торгівлею людьми (включаючи викрадення дітей та їх вивезення до росії) та притягнення до відповідальності порушників міжнародного гуманітарного права та прав людини [17]. Ці потреби відображені у десяти проектах, які в даний час реалізуються в рамках програми підтримки України (табл. 1).

Таблиця 1. Проекти, які реалізуються в рамках Програми підтримки України станом на 29 серпня 2024 р.

Проект	Бюджет (євро)	Дата початку	Дата закінчення
Зміцнення потенціалу України щодо реагування у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з хімічними речовинами	1 268 123	1 листопада 2022	31 травня 2025
Підвищення готовності систем фінансового моніторингу України до боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням терористичних загроз	458 851	1 листопада 2022	31 травня 2025
Підтримка відновлення навколишнього середовища з акцентом на створення національного потенціалу України в галузі гуманітарного розмінування	2 130 768	1 лютого 2023	31 травня 2025
Підтримка національних зацікавлених сторін у підвищенні доступності конституційного правосуддя	1 070 000	1 листопада 2022	31 червня 2025
Забезпечення судового захисту прав людини, другий етап	1 980 058	1 червня 2024	1 червня 2025
Екологічний моніторинг війни в Україні та стратегія відновлення	821 694	1 червня 2022	31 червня 2025
Зміцнення потенціалу національних зацікавлених сторін з надання соціальної та психологічної допомоги людям в умовах війни та в ході пост-конфліктного відновлення	1 400 283	1 червня 2022	31 червня 2025

Джерело: сформовано автором на основі даних [17].

Одним із ключових кроків на шляху до членства держави в НАТО є підписання програми дій між Альянсом та країною-кандидатом, відомої як «План дій щодо членства». Станом на 2023 рік, така угода була підписана лише з Боснією і Герцеговиною. Зважаючи на успішний приклад Фінляндії та Швеції в цьому контексті, прискорений процес вступу до НАТО є можливим, однак необхідно ретельно врахувати всі аспекти, що супроводжують цей процес. Так, 29 червня 2022 року на зустрічі НАТО у Мадриді главами держав та урядів була прийнята нова Стратегічна концепція Північно-Атлантичного альянсу, в якій був прописаний план і для України У документі позначено п'ять сфер для реалізації оборонного потенціалу НАТО: ядерні озброєння, звичайні сили та засоби, протиракетна оборона, космічні та кібернетичні засоби [18]. Як основні противники в Стратегії НАТО названі Росія, Китай, Іран, Сирія та Північна Корея, які узагальнено названі авторитарними суб'єктами, що кидають виклик інтересам, цінностям та демократичному способу життя держав-членів НАТО. При цьому вказано, що противники використовують, перш за все, гібридні методи, включають зловмисні гібридні та кібероперації, а також дезінформацію, що завдає шкоди безпеці Північноатлантичного альянсу. Тому багато держав-членів НАТО заявили про постачання Україні летальної зброї, насамперед протитанкових керованих ракет та переносних зенітно-ракетних комплексів.

Упродовж тривалого часу розвиток соціальної складової Європейського Союзу відбувається в контексті реалізації європейської політики соціальної якості, яка ґрунтується на принципах соціального миру, рівності, справедливості, добробуту та покращення якості життя населення. Необхідність впровадження підходу соціальної якості в Україні зумовлена зобов'язаннями, які виникли в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, а також статусом України як кандидата на вступ до Євросоюзу. Російська військова агресія, що розпочалася 24 лютого 2022 року, стала серйозною перепорою на шляху суспільного розвитку України за принципами

соціальної якості. Об'єктивні обставини вимагають, щоб поступовий перехід до цієї політики в Україні планувався та реалізовувався вже у післявоєнний період, з урахуванням соціальних і гуманітарних наслідків війни, макроекономічних можливостей країни та планів її відновлення через соціально-економічну реконструкцію. Однак, навіть у ході війни необхідно шукати можливості для відновлення та інтеграції елементів соціальної якості там, де це дозволяють фізичні й ресурсні обставини. Основними напрямками для цих зусиль є сфери зайнятості та соціального захисту, які сприятимуть поступовому забезпеченню соціальної якості життя в Україні залежно від тривалості післявоєнного відновлення.

У цьому контексті сучасний досвід Європи заслуговує на особливу увагу, оскільки відновлення України після війни відбуватиметься в надзвичайно складних умовах. Крім того, концепція соціально-економічної конвергенції, яка спрямована на зменшення розривів між країнами ЄС, також поширюється на Україну як кандидата на вступ до Європейського Союзу. У зв'язку з цим можна вважати, що адаптація ефективних інструментів європейської політики соціальної якості (як попередніх етапів, так і особливо актуальних сьогодні) стане важливим елементом у процесі відновлення української економіки після війни. Такий підхід може додатково стимулювати активну участь Європейського Союзу у цьому процесі, сприяючи швидшому й ефективнішому повоєнному відновленню.

6. Висновки

Україна з 1991 року незалежна держава на протязі всього існування потерпала від впливу РФ. У 2014 стикнулася з вторгненням держави – терориста і за підтримки країн-партнерів виборює нове, мирне майбутнє для України й всієї Європи. ЄС як і всі країни солідарні з Україною засуджують російську агресію проти України та допомагають з розмінуванням територій, з прихистком людей, з реконструкцією пошкоджених об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, будуть допомагати з розбудовою українських міст, а також сприяють притягненню до відповідальності всіх винних у скоєнні воєнних злочинів на території України.

Відновлення України буде ресурсомістким процесом, що вимагатиме узгодження міжнародної підтримки та тісної координації між владою країни, індивідуальними донорами та багатосторонніми організаціями. Він пов'язаний з труднощами, зумовленими складним характером конфлікту.

References

1. Conference on Security and Cooperation in Europe. Final Act. Helsinki (1975). *Organization for Security and Cooperation in Europe*. https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/39505_1.pdf
2. The Charter of Paris for a New Europe (1990). *Organization for Security and Cooperation in Europe*. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/4/39520.pdf>
3. Himmelfarb, A. (Ed.) (2023). *Ukraine rapid damage and needs assessment: February 2022 – February 2023*. World Bank Publications. <http://surl.li/oskvvy>
4. van der Maesen, L. J. (2020). Concluding remarks: A “Social Quality Observatory” for Central and Eastern European countries?. *The International Journal of Social Quality*, 10(2), 113–138. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100209>
5. Zweers, W., Cretti, G., de Boon, M., Dafa, A., Subotić, S., Muk, M., ... & Kujraković, H. (2022). EU as a Promoter of Democracy Or 'stabilitocracy' in the Western Balkans?. *Clingendael Institute*. <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-02/the-eu-as-a-promoter-of-democracy-or-stabilitocracy.pdf>
6. Heyets, V. M., Blyzniuk, V. V., & Nikyforuk, O. I. (2022). Actual aspects of the policy of social quality in the post-conflict economy of Ukraine. *Economy of Ukraine*, (6), 3–22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> (in Ukrainian)
7. Melnyk, L., Patalonh, M., & Sydorchuk, O. (2016). *Analitichni tsenry v Ukraini ta Nimechchyni: holovni rozbizhnosti ta perspektyvy spivpratsi* [Think tanks in Ukraine and Germany: Main differences and prospects for cooperation]. Fond “Demokratychni initsiatyvy” (in Ukrainian)
8. Palahniuk, Yu. V. (2014). Derzhavni prohramy z pytan yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: osnovni napriamky [State programmes on Ukraine's European integration: Key areas]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (2), 174–179. (in Ukrainian)

9. Zubchenko, S. (2019). Priorities of ensuring Ukraine's humanitarian presence in the world. *NISS*. <http://surl.li/vmpjvw> (in Ukrainian)
10. Law of Ukraine On the principles of domestic and foreign policy No. 2411-VI (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (in Ukrainian)
11. Palagnyuk, Y. V. (2024). External policy of the EU and prospects of further EU enlargements. *Petro Mohyla National University*. <https://eugov.chmnu.edu.ua/milytymediinyi-posibnyk/> (in Ukrainian)
12. Merlingen, M., & Ostrauskaitė, R. (2003). The international socialization of Post-Socialist Countries: The role of the OSCE and the Council of Europe. In IFSH. (ed.), *OSCE Yearbook 2003* (pp. 365–379). Nomos. https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/03/Merlingen_Ostrauskaite.pdf
13. Pimenova, O. (2017). [Financial support of agricultural producers: The experience of developed countries]. *Theoretical and Applied Issues of Economics*, 2(35), 141–150. http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2017_35/zb35_16.pdf (in Ukrainian)
14. World Bank. (April 2024). Aid, recovery and sustainable reconstruction: Providing assistance to Ukraine to meet its immediate and medium-term economic needs. *World Bank Group*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099547405052230400/IDU063b2f81900861047a70b5540e3e950f93a8c> (in Ukrainian)
15. Sabato, S., Vanhercke, B., & Guio, A.-C. (March 10, 2022). A “Social Imbalances Procedure” for the EU: towards operationalisation. *European Trade Union Institute*. <https://www.etui.org/publications/social-imbances-procedure-eu>
16. Kundeus, O. M. (2016). Rosiiska ahresiia v konteksti yevrointehratsiinoho kursu Ukrainy [Russian aggression in the context of Ukraine's European integration course]. *Molodyi vchenyi*, 12(40), 112–116. <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/4244/> (in Ukrainian)
17. Semenets-Orlova, I., Kushnir, V., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., & Rudenko, M. (2023). Organizational development and educational changes management in public Sector (Case of public administration during war time). *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), e01699. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1699>
18. Pidorycheva, I. Iu. (2022). Naukovo-tehnolohichne ta innovatsiine spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom: perspektyvy i stratehichni napriamy rozvytku [Scientific-technological and innovative cooperation between Ukraine and the European Union: perspectives and strategic directions of development]. *Ekonomika Ukrainy*, 65(2), 50–74. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.050> (in Ukrainian)